

Ο ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΜΑΝΙΚΑΣ ΧΑΛΚΙΔΑΣ

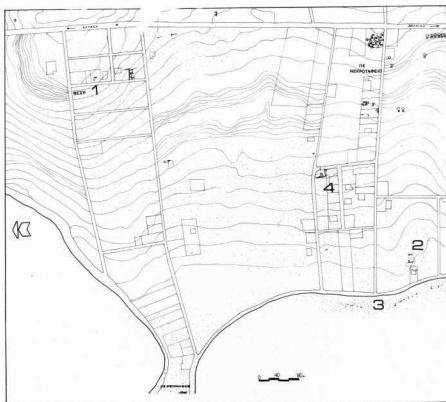

Γενική άποψη του νεκροταφείου

Είναι πολλά χρόνια τώρα που οι προϊστορικοί αρχαιολόγοι αναζητούσαμε επίμονα στην περιοχή αυτή της Χαλκίδας τούς ΠΕ θαλαμωτούς τάφους, που ο Γ. Παπαβασιλείου (1910), γυμνασιάρχης και έπιμελητής τότε των αρχαιοτήτων, είχε ανασκάψει στις αρχές του αιώνα. Οί τάφοι αυτοί έξ αιτίας της ιδιόμορφης κατασκευής τους και των σπάνιων εύρημάτων, που άλλα βρίσκονται στο Μουσείο της Χαλκίδας κι άλλα στο Έθνικό Μουσείο, φάνταζαν σαν τά πιο σπουδαία προϊστορικά μνημεία, ανάμεσα σ' αυτά που μέχρι σήμερα είχαν έλθει σέ φώς στην Εύβοια. Τό υλικό αυτών των τάφων, γνωστότατο στη διεθνή βιβλιογραφία, είχε προκαλέσει μέχρι τελευταία άλληλο-συγκρουόμενες θεωρίες και είχε καταλήξει άλλοτε νά θεωρείται γενικά σαν κυκλαδικό (Ντούμας 1976) κι άλλοτε ανατολικό ή βόρειας προέλευσης. Τό ιδιόμορφο σχήμα των τάφων, που τήν ίδια εποχή συναντάται στόν Πόντο, έκανε άλλους νά τούς θεωρήσουν έργα του λαού των Kurgan, οι όποιοι υποτίθεται ότι κατέβηκαν από τό βορρά και έγκαταστάθηκαν στην Έλλάδα στό τέλος της Νεολιθικής και στην πρώιμη εποχή του χαλκού (Gimbutas 1970, 188, εικ. 25. Holmberg 1978,9).

Αδαμάντιος Σάμψων

Έπιμελητής Αρχαιοτήτων

1. Χάρτης της θέσης Μάνικα

Ἡ έντονη οικοδομική δραστηριότητα τῶν τελευταίων χρόνων στην περιοχή αὐτή τῆς Χαλκίδας καί συγκεκριμένα στό χώρο ἀπό τή θάλασσα μέχρι τόν ἀμαξιτό δρόμο, ἦταν αὐτή πού μάς ἔκανε νά βρεθοῦμε μπροστά σέ ἐκπλήξεις. Ἡδη μεγάλο μέρος τῆς περιοχῆς εἶχε οικοδομηθεῖ ἀυθαίρετα χωρίς τόν ἔλεγχο τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, τά τελευταία πέντε χρόνια. Ὁ ἐναντικτικός ἔλεγχος, πού ἀρχισε στίς ἀρχές τοῦ χρόνου εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά ἐντοπισοῦμε ΠΕ κτήρια σ' ἕνα οἰκόπεδο, πού ἀπέχε ἀπό τή χερσόνησο 800 περίπου μ. (θέση 1, 8λ. χάρτη, εἰκ. 1). Κανείς δέν μπορούσε νά φανταστεῖ τήν ὑπαρξη τέτοιων κτηρίων σέ ἕνα βάθος μόλις 10-20 ἔκ., τά ὅποια ὡστόσο δέν εἶχαν φθαρεῖ ἀπό τήν καλλιέργεια. Πρόκειται γιά κτήρια πολύ καλῆς κατασκευῆς μέ τοίχους πᾶχ 0,70 - 0,80 (εἰκ. 2). Σχηματίζονται δωμάτια καί ἀποθηκευτικοί χώροι σάν κι αὐτούς πού ἔχουν βρεθεῖ στή Λέρνα, Ἀκοβίτικα Μεσσηνίας καί ἄλλοῦ. Τά σπῆτια ἔχουν μεσημβρινό προσανατολισμό καί σχηματίζουν αὐλές μέ πλακόστρωτο. Λεπτομερῆς ἐπιφανειακή ἔρευνα ἔδειξε ὅτι τά κτήρια συνεχίζονται σέ ἔκταση ἀρκούν δεκάδων στρεμμάτων καί καλύπτουν ὁλόκληρο τό χαμηλό ὕψωμα πού ὑπάρχει στή θέση αὐτή. Ἡ κεραι-

μεική εἶναι τυπική τῆς ΠΕ II περιόδου (φιάλες μέ γυριστά πρῶτά μέσα χεῖλη, σαλτιεῖρες ἄβαφες καί μέ γάνυμα (urfmis), κλειστά ἀγγεῖα μέ μέτριο ἢ ψηλό λαιμό καί ταινιοδόχημες λαβές). Στό χαμηλότερο στρώμα βρέθηκε κεραμεική τῆς τελευταίας φάσης τῆς ΠΕ I, ὅπως αὐτή πού ἔχει βρεθεῖ καί σέ ἄλλες θέσεις τῆς Εὐβοίας (Σάμψων 1981, 164, εἰκ. 147). Δυστυχῶς οἱ ἀνασκαφές τοῦ Παπαθασιλείου εἶχαν γίνει χωρίς σύστημα καί συχνά μέ ἀνορθόδοξο τρόπο (1910, σ. 3.14), χωρίς τοπογραφικά, λεπτομερῆ ἐξέταση τῶν σκελετικῶν καί ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, χωρίς παρατηρήσεις στή θέση τῶν κτερισμάτων σέ σχέση μέ τό νεκρῶ. Οἱ πέντε συστάδες τάρων πού ἀναφέρει βρίσκονταν σέ μικρή (30 μ.) ἢ μεγάλη (125 μ.) ἀπόσταση μεταξύ τους, ἀλλά ἔλλειψε τοπογραφικῶν σχεδίων καί περιγραφῆς τῶν θέσεων ἦταν ἀδύνατο νά ἐντοπιστοῦν. Ἐπομένως ἡ ἀπουσία ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων καί ἡ μεσολάβηση ὀδόντων περίπου χρόνων ἔδωσαν στό σημαντικά αὐτά εὐρήματα μειωμένη ἀξία γιά τή σύγχρονη ἀρχαιολογική ἐπιστήμη.

Ἡ Μάνικα εἶναι μία πεδινή περιοχή 5 χιλ. βόρεια τῆς Χαλκίδας κοντά στό δρόμο Χαλκίδας - Ψαχνῶν. Μία στενή γλῶσσα Ἠθρας, πού εἰσχωρεῖ θα-

2. Τοιχοποιία (οἰκία Ραγιά)

λιά μέσα στή θάλασσα, διατηρεῖ πολλές ἐπιχώσεις καί στρώματα τῆς ΠΕ, ΜΕ καί Μυκηναϊκῆς περιόδου. Μέχρι σήμερα ἦταν γενική ἡ γνώμη ὅτι ὁ οἰκισμός καταλάμβανε τή χερσόνησο καί τό νεκροταφεῖο του ἐκτεινόταν σέ κάποιο μέρος τῆς πεδινῆς περιοχῆς, πού ἔχει ὀμαλή κλίση πρῶς τή θάλασσα καί ἀποκόπτεται ἀπό τό ἐσωτερικό ἀπό χαμηλά ἀβεστολιθικά βουνά.

Ἡ ἐνασχόλησή μας μέ τή Μάνικα ἀρχισε πρῖν ἀπό 10 χρόνια περίπου. Οἱ ἔρευνες τοῦ Δ. Θεοχάρη (1959, 279), πού τό 1955-56 εἶχε ἐντοπίσει τόν ΠΕ οἰκισμό στήν ἄκρη τῆς χερσονήσου, εἶχαν ὅσως τήν ἀφορμή. Ἀρχικά κάναμε λεπτομερῆ ἀποτύπωση τῶν ΠΕ κτηρίων (Σάμψων 1973-74, σχ. 17, 1976, σχ. 1), πού εἶχαν φανεῖ στήν ἄκρη τῆς χερσονήσου καί σ' αὐτό εἶχε συντελεσθεῖ ἡ ἄνοδος τῆς θαλάσσιας στάθμης. Ἡ θάλασσα ἀφοῦ κατέστρεψε τίς ἐπιχώσεις, πού ἦταν ἐπάνω ἀπό τά ΠΕ κτήρια, μέ τό θαλάσσιο ὕψος πού ἀποθέτεῖ στίς ἄκρες τῆς παλιρροίας ἀφ' ἑνός σταθεροποίησε τίς πέτρες τῶν προϊστορικών κτηρίων, ἀφ' ἑτέρου ὅμως τά παραμορφώνει μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου.

Ἡ δευτέρα ἀνασκαφή ἔγινε σέ ἕνα ἄλλο σημεῖο (θέση 2), κοντά στή θάλασσα καί σέ ἀπόσταση 500 μ. ἀπό

τό λαϊκό της χειρονήσου και 800 μ. από την πρώτη θέση. Έδώ βρέθηκε ένα κτήριο τελειώς διαφορετικού χαρακτήρα. Δεν πρόκειται για υπημειώδεις κατασκευές αλλά για υποτυπώδη θεμέλια κτηρίου και έκτεταμένα λιθόστρωτα, που τη χρήση τους μπορούν να δείξουν τα χιλιάδες κομμάτια από όψιανό στά δάπεδα και στο γύρω χώρο. Πλήθος από σχηματισμένα εργαλεία κάθε είδους και απολείπματα αλλά κυρίως οι άφθονοι πυρήνες μπορούν να χαρακτηρίσουν το κτήριο σαν εργαστήριο κατεργασίας όψιανού, που ενισχύεται και από τη φύση της κατασκευής. Ένας βασικός τοίχος χωρίζει το κτήριο σε δύο χώρους με λιθόστρωτο. Η πρόχειρη ξύλινη στέγη θα στηριζόταν στον τοίχο αυτό και σε ξυλίνους πασσάλους, από τους οποίους βρέθηκαν υπολείμματα. Η κεραμική είναι πολύ λιγότερη σε σχέση με αυτήν του πρώτου οικοπέδου και τα υφίσταν έλθισια. Χρονολογείται αποκλειστικά στην ΠΕ ΙI περίοδο.

Άξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στη σημερινή παραλία (θέση 3 χάρτη) σε έκταση 150-200 μέτρων και κοντά στο εργαστήριο υπάρχουν θεμέλια ΠΕ τοίχων και λιθόστρωτα, που με την άνοδο της θάλασσας και την επένεργεια των κυμάτων έχουν αλλάξει μορφή. Αν η Ήρα προεκτείνονταν τότε ακόμη 100 μέτρα προς τα μέσα, πρέπει να θεωρησούμε όλη την έκταση αυτή κατοικημένη. Έδώ κοντά στη θάλασσα ίσως ήταν συγκεντρωμένες οι έμπορικές και τεχνικές δραστηριότητες των κατοίκων της Μάνικας.

Έπειτα από την ανακάλυψη κτηριακών λειψάνων σε σημεία άποικρισμένα τόσο πολύ μεταξύ τους αναγκαστήκαμε να ερευνησούμε επιφανειακά το χώρο που παρεμβάλλεται μεταξύ των σημείων 1,2 και 3. Πράγματι ο έλεγχος στά χώματα οικοδομών που είχαν χτιστεί και διάφοροι λάκκοι που ήταν ανοιγμένοι έδειξαν ότι και εκεί υπήρχαν ΠΕ κτήρια. Η επίχωση πάντοτε είναι λεπτή (0,30-0,60) και μέτα άρχίζει ο αρκετά σκληρός γεογενής άσβεστολιθικός θρόχος.

Η τρίτη άνασκαφή που έπιχειρήσαμε στη θέση 4 έδωσε ένα έκτεταμένο ΠΕ κτήριο σε βάθος μόλις 0,20 μ. Τα δωμάτια είναι εύρύχωρα και καλύπτονται με λιθόστρωτα. Μικρές κατασκευές μέσα σ' αυτά είχαν αποθηκευτική ή τροφοπαρασκευαστική χρήση. Στο δάπεδο ενός δωματίου βρέθηκε πιθοειδές άγγείο με όσα μικρού ζωύου, πιθανώς σκύλου, που

είχαν πριονιστεί. Ένα άσυνήθιστο εύρημα ήταν ένας σωρός από χιλιάδες εργαλεία όψιανού, που από τό σχήμα του φαίνεται ότι ήταν ένα ολοκληρω «τσουβάλι», που είχε αποθηκευτεί μέσα στο δωμάτιο. Έπισημαίνεται τό γεγονός ότι οι όψιανοί στό υπόλοιπο κτήριο είναι ελάχιστοι, όσοι μπορούν να δικαιολογηθούν από μία συνθημαμένη οικιακή χρήση. Έπομένως ό χαρακτηρισμός του κτηρίου ως εργαστηρίου θα ήταν άσπληκτικός. Η κεραμική είναι τυπική της ΠΕ ΙI και σύγχρονη με αυτήν των άλλων οικοπέδων. Παραξενεύει όμως ή άφθονια και ή έξαιρετική ποιότητα των πρωτοθερικώντων άγγελίων, που για πρώτη φορά βρίσκονται σε ποσοστό 50%.

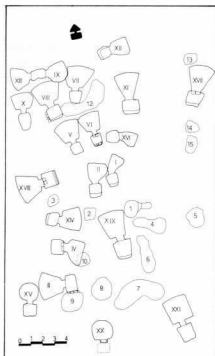
Τό νεκροταφείο

Η σπουδαιότερη άνακάλυψη ήρθε τυχαία τόν Ιούνιο τού 1982. Σε έκκαφές θεμελίων μιάς οικοδομής φάνηκε κατ' άρχάς ό «δρόμος» ενός ΠΕ τάφου και παρόλο που ήταν συλημένος ή μνημειώδης κατασκευή του μάς αποζημίωσε. Στη συνέχεια άρχισαν νά βρίσκονται άλλοι παρόμοιοι τάφοι σε τέτοια πυκνότητα, που οι ταφικοί θάλαμοι ενώνονταν μεταξύ τους (εϊκ. 3, σχέδιο γενικό). Οι τάφοι είναι ίδιοι μ' αυτούς που περιγράφει ό Παπαθασσιλείου και είχαν βρεθεί πριν από 80 περίπου χρό-

νια. Είναι λαξευμένοι μέσα σε σκληρό ή μαλακό άσβεστολιθικό πέτρωμα. Παρόμοιοι αλλά όχι ίδιοι τάφοι, που χρονολογούνται στην πρώμη έποχή τού χαλκού, έχουν βρεθεί στη Μήλο (Phylacori 1904, 234), στό Έπάνω Κουφρονησί (Ζαφειροπούλου 1970, 48), στην Κόρινθο (ΑΙΑ 1897, 313), στό Παυλοπέτρι Μεσσηνίας (BSA 1969, πίν. 25 C.E) και στην Παράλιμη Βοιωτίας (ΑΔ 1969 Χρον. 174). Πάντως ό φρεατοειδής δρόμος και ή τραπεζόσχημη διαμόρφωση των τάφων της Μάνικας δεν βρίσκονται άλλοι παρά μόνο στους τάφους των Kurgan τού Πόντου που άναφέρουμε (Holmberg 1978.9). Μπορούμε να τους όνομάσουμε θαλαμώδεις, άφου άποτελούνται από δρόμο και ένα κυρίως θάλαμο, όπως περίπου οι μυκηναϊκοί θαλαμοειδείς. Η διαφορά τους είναι ότι στους τάφους της Μάνικας ό δρόμος δεν είναι μακροστενος αλλά ένα είδος τετράγωνου ή τραπεζόσχημου φρέατος, που συχνά έχει και στενά σκαλοπάτια. Η πόρτα τού τάφου έχει διάφορα μεγέθη και όδηγει στόν κυρίως τάφο ή ταφικό θάλαμο, που έχει συνήθως τραπεζόσχημη μορφή και σπινιότερα κυκλική. Η πόρτα κλείνεται (εϊκ. 4) με μία ή πολλές πέτρες, έρμητικά όστε πάλιν εισχωρώνι χώματα στόν τάφο (εϊκ. 4α, β). Ο δρόμος γεμίζεται με πολλές πέτρες και ίσως αυτό δείχνει κάποιο φόβο τών νεκρών, πράγμα που έχει παρατηρηθεί στις Κυκλάδες και στην Άγ. Φωτιά Κρήτης (Δαθάρας 1971.394).

Άλλο χαρακτηριστικό τών ΠΕ αυτόν τάφων είναι ότι ή όροφή δεν είναι βολωτή, όπως στους μυκηναϊκούς θαλαμοειδείς, αλλά με έντονη κλίση προς τά κάτω, ώστε σε τομή νά έχει ό τάφος σχήμα παπουτσιού (εϊκ. 5). Τό σχήμα αυτό τού κυρίως τάφου δείχνει ότι οι ΠΕ τεχνίτες είχαν γνώσεις στατικής, άφου ή έπικλινης όροφή είναι πολύ σπέρεια και σε καμία περίπτωση δεν έχει καταρρέσει. Τό σχήμα και ό διαστάσεις τών τάφων παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία.

Στους μεγαλύτερους ό ταφικούς θάλαμους έχει μήκ. 2,20-2,40, πλ. 2-2,30 και ύψος 1,40-1,65. Πολλές φορές τό σκληρό πέτρωμα ή άλλοι λόγιοι αναγκάζουν τούς τεχνίτες νά δίνουν άκανόνιστα σχήματα στόν κυρίως τάφο (τ. Ι, ΙΙ, ΙΧ, ΧVΙ). Υπάρχουν και δύο παραδείγματα κυκλικών τάφων (ΧV, ΧΧ), που βρίσκονται κοντά στους άλλους και θμιίζουν αυτούς της συστάδας 1 τού Παπαθασσιλείου (1909, πίν. Α). Γενικά όι τάφοι της Μάνικας άποτελούν μνημειώδεις κατασκευές,

3. Γενικό σχέδιο τάφου

4α. Εισόδος τάφου, αναχίτη, 8. Πετρα που κλείνει την εισόδο τάφου

πού αν αναλογιστούμε τὰ μέσα τῆς ἐποχῆς χρειάζονταν πολὺ κόπο καὶ χρόνo γιὰ νὰ λαξευτοῦν.

Ἡ θέση τῶν νεκρῶν - Τὰ κτερίσματα

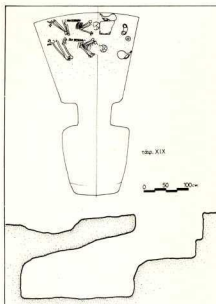
Ἐκτός ἀπὸ πέντε τάφους πού δὲν ἔδωσαν σχεδὸν καθόλου κτερίσματα οἱ ὑπόλοιποι περιείχαν ἀπὸ ἓνα ἕως ὀκτὼ ἀντικείμενα. Συχνὰ μεγάλοι τάφοι δὲν εἶχαν κανένα ἢ λίγα κτερίσματα, ἐνῶ μικροὶ τάφοι περιείχαν ἀρκετὰ καὶ πολὺτιμα ἀντικείμενα. Οἱ σκελετοὶ ὠζόνταν σὲ κακὴ κατάσταση καὶ πάντα βρίσκονται στὸ πίσω μέρος τοῦ ταφικοῦ θαλάμου σὲ ὀκλάζουσα στάση καὶ κάθετα σὲ σχέση μὲ τὴν εισόδο. Στoὺς περισσότερους ὑπάρχει ἓνας νεκρὸς, ἐνῶ σὲ τέσσερις περιπτώσεις ἔχουμε παραμερισμένη ταφή στὸ πλῆι ἢ κάτω ἀπὸ τὸν κυριῶς νεκρὸ (τ. IV, XI, XIX, XXI). Οἱ πρῶτες διαπιστώσεις ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὕλικoῦ, πού μελετᾶται ἀπὸ εἰδικὸ ἐπιστήμονα καὶ πρόκειται νὰ δοῦσι σπουδαία ἀποτελέσματα, εἶναι ὅτι οἱ περισσότεροι νεκροὶ ἦταν νεαρὰ γυναικεία ἄτομα καὶ παιδιὰ.

Ἡ θέση τῶν κτερισμάτων δὲν ἀκολουθεῖ κάποιο κανόνα. Συνήθως μπαίνουν κοντὰ στὸ κεφάλι ἢ στὰ πόδια, ἄλλοτε ὁμως βρίσκονται στὸ μέσον τοῦ νεκροῦ ἢ πολὺ μακριὰ ἀπ' αὐτὸν (εἰκ. 6). Παρατηρεῖται ὅτι γενικά οἱ τάφοι εἶναι πολὺ εὐρύχωροι γιὰ νὰ περιέχουν ἓνα μόνο νεκρὸ. Πιθανῶς οἱ τάφοι ἦταν οἰκογενειακοὶ καὶ ἀνοίγονταν κατὰ καιροὺς γιὰ νὰ γίνει μία καινούργια ταφή. Τὰ ὄστα τοῦ

παιλιότερου νεκροῦ παραμερίζονταν στὴν ἄκρη ἢ παρέμεναν στὴ θέση τους καὶ σκεπάζονταν μὲ παχὺ στρώμα ἄμμου. Φαίνεται ὅτι σὲ ἄλλες περιπτώσεις τὰ ὄστα τῶν παλιότερων ταφῶν συγκεντρῶνονταν ἐξω ἀπὸ τοὺς τάφους σὲ λάκκους - ὀστεοφυλάκια (εἰκ. 3 ἀρ. 1-15), πράγμα πού δὲν ἔχει παρατηρηθεῖ ἄλλοῦ. Οἱ φόρμες τῶν πηλίνων ἀγγείων εἶναι ἀρκετὰ γνωστές, ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφή τοῦ Παπαθασσιλείου. Χαρακτηριστικὸ τους εἶναι ὅτι δὲν ἔχουν κατασκευαστεῖ μὲ τροχό. Ἡ ραμφόστομη πρόχους (εἰκ. 7, 88) πού συναντᾶται σὲ παραλλαγές εἶναι ἀγγεῖο πού ὑπάρχει στὶς Κυκλάδες, ἀλλὰ εἶναι καλύτερο νὰ θεωρηθεῖ ἀνατολικὸς τύπος, ἀφοῦ ὁ Blegen (1951, εἰκ. 161, F 8-9, 162 a,b) τὴ συνδέει ἄμεσα μὲ τὴν Τροία IV, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ τύπος δὲν ὑπάρχει στὴν προηγούμενη καὶ ἐπόμενη φάση. Παρόμοιοι τύποι ραμφόστομων ἔχουν βρεθεῖ στὴν Αἴγινα (Welter 1938, 15, εἰκ. 16). Τὸ φλασκοειδὲς ἀγγεῖο (εἰκ. 8a) εἶναι πολὺ σπάνιος τύπος καὶ μόνο στὴν Πολιόχνη τῆς Λήμνου (περίοδος Giallo) ὑπάρχει ὁμοίοι του (Bernabo-Brea 1964, πίν. CCX,a). Μὲ τὴν Πολιόχνη ἐπίσης συνδέεται κλειστὸ ἀγγεῖο μὲ ψηλὸ λαίμο καὶ στρογγυλὸ ὄσμα μὲ ἀποφύσεις (Bernabo-Brea 1964, πίν. CXCIX, Renfrew 1972, εἰκ. 7.3:12). Τὸ μόνωτο κύπελλο (one-handled Cup) εἶναι ἀνατολικὸς τύπος (Τροία III, IV, Blegen 1951, εἰκ. 185) (εἰκ. 9), ἀλλὰ ἔχει μεγάλη ἐξάπλωση στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, Εὐθῖοια, Πελοπόννησο καθῶς καὶ στὶς Κυκλάδες (Renfrew

1972), ὅπου ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴ φόρμα τῆς ομάδας Καστρίου (Doumas 1977, εἰκ. II B,C). Ἡ στρογγυλὴ ἢ ἀχινόσχημη πευξίδα, πού συχνὰ φέρει πῶμα (εἰκ. 10 β), εἶναι τυπικὸ κυκλαδικὸ ἀγγεῖο τῆς φάσης Κέρως - Σύρος καὶ εἶχε βρεθεῖ παλαιότερα στoὺς τάφους τοῦ Παπαθασσιλείου. Καθαρὰ κυκλαδικὸ σχῆμα εἶναι ἡ φακοειδὴς πευξίδα (τάφ. XII) (βλ. Τσοῦντας 1899, πίν. 9:22). Τὸ δῖστο κύπελλο (εἰκ. 11) εἶναι ἓνα σχῆμα πού μέχρι τώρα δὲν ἔχει ἄλλα παράλληλα στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ στὴν Ἀνατολή παρὰ μόνο στὴ Μέση Χαλκοκρατία καὶ σὲ πολὺ παραλλαγμένη μορφή. Ἀρκετὰ μοιάζουν κύπελλα πού ἔχουν βρεθεῖ σὲ κομμάτια στὸ Λεφκαντί (φάση 1) τῆς Εὐθῖοιας. Ἐξ αἰτίας τῶν λεπτοτάτων τοιχωμάτων καὶ ἰσως τῆς ποιότητας τοῦ πηλοῦ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ συνήθως εἶναι πολὺ φθαρμένα. Στὸν Ἄγ. Κοσμὰ βρέθηκαν πολλὰ μόνωτα κύπελλα μὲ τὸ ἴδιο περίγραμμα, ὅπως καὶ στὴν Τροία I/II. Ἡ προσθήκη ὁμως καὶ δευτερευτῆς λαθῆς ἀλλάζει τελείως τὸ σχῆμα, πού μέχρι στιγμῆς ἀποτελεῖ πρωτότυπο τύπο τῆς Εὐθῖοιας. Τὸ γεγονός ὅτι δύο ἀπ' αὐτὰ ἔχουν φαῖο πηλὸ καὶ τὸ σχῆμα τους ἰσως σημαίνει ὅτι ἀποτελοῦν προδρομικὸ τύπο τῶν μινωίων κυπέλλων, χωρὶς ὁμως νὰ εἶναι κατασκευασμένα μὲ τροχό. Μινωικὸ ἀγγεῖο εἶχε βρεθεῖ στὸν τάφο 4 τῆς 3ης συστάδας τοῦ Παπαθασσιλείου καὶ σὲ κυκλαδικὸ τάφο τῆς Σύρου (Θεοχάρης 1959, εἰκ. 23). Ἄλλα κλειστὰ ἀγγεῖα μὲ χαμηλὸ ἢ ψηλὸ λαίμο ἀποτελοῦν ἐλλαδικὰ σχήματα, τὸ ἀγγεῖο ὁμως τοῦ πίν. Z' 1 τοῦ Πα-

5. Τομή τάφου σε σχήμα παπουτσιού

6. Θέση κτερισμάτων στον τάφο

παθασιλείου θεωρείται καθαρά ανατολικός τύπος που υπάρχει στην Πολιόχνη και στην Ίασο της Καρίας (Levi 1965-6, εικ. 97,95. Renfrew 1972, εικ. 7.3). Τα μικρογραφικά άγγεα αποτελούν φόρμες που δεν προσδιορίζονται χρονολογικά και τυπολογικά. Από την κεραμική φαίνεται ότι οι παλιοί και νέοι τάφοι ανήκουν στο ίδιο νεκροταφείο, που καλύπτει μία αρκετά μεγάλη χρονική περίοδο. Είναι γεγονός ότι τα περισσότερα σχήματα άγγείων του νεκροταφείου δεν έχουν θρεθεί στα κτήρια του σύγχρονου ΠΕ οικισμού της Μάνικας και είναι επόμενο να δεχθούμε ότι είναι ξενόφερτα.

Μέ τις Κυκλάδες μας συνδέουν περισσότερο ή μαρμάρινη πυξίδα της εικ. 10α και μία άλλη κυλινδρική με έγχαρδείς (Ντούμας 1968,263). Η πρώτη πυξίδα, που φέρει πάνω με όπες, είναι χαρακτηριστικό σχήμα της φάσης Κέρως - Σύρος (Τσούντας 1899, πίν. 9:19. Ντούμας 1968,210. Renfrew 1972, πίν. 8:12). Τα θγανόσχημα σκεύη από τις πρόσφατες και τις παλιές ανασκαφές είναι διαφόρων τύπων και ανήκουν στη φάση Κέρως - Σύρος, χωρίς να λείπει και ό γνωστάς ελλαδικός τύπος. Καθόρα κυκλαδικό στοιχείο είναι οι 4 χρωματοηκές (εικ. 12) από κόκκαλο, που φέρουν ώραια έγχάρακα σχέδια και περιέχουν ίχνη κυανού χρώματος (8λ. Τσούντας 1899, πίν. 10:2.3. Zervos 1957,262). Το ραμφόστομο άκρο τους είναι επίδραση από την κεραμική (ραμφόστομες πρόχοι).

Γενικά τα εύρηματα δεν ανταποκρίνονται στο μέγεθος του τάφου. Ό

μεγάλος τάφος XVII περιείχε μόνο μία χάλκινη περόνη και ό τ. XVIII τίποτα. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τό ότι επρόκειτο για την τελευταία ταφή που ήταν άκτέριστη. Ό τάφ. VII περιείχε μόνο τη μαρμάρινη πυξίδα και ό τ. VIII ένα θγανόσχημο σκεύος. Άρκετά πολύτιμα εύρηματα, σύμφωνα με την αξιολόγηση του Renfrew για τις κυκλαδικές ταφές, είχαν οι τάφοι XIX, XV, XX, XXI. Άπ' αυτούς οι τάφοι XV και XX ήταν κυκλικόι και μικροί σε μέγεθος. Άπό τότες τάφους του Παπαθασιλείου ό ταφ. 2 της 1ης συστάδας είχε δώσει πολλά και πολύτιμα αντίκειμενα και ήταν μεγάλος σε μέγεθος. Άν συγκρίνουμε τά εύρηματα των 21 τάφων και αυτών του Παπαθασιλείου με τάφους των Κυκλάδων καταλήγουμε σε μερικές διαπιστώσεις, που άν και είναι προσωρινές, μπορούν ίσως να προσφέρουν κάποια συμβολή στην κατανόηση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της πρώιμης εποχής του χαλκού. Πολλά συμπεράσματα προκύπτουν και από τη μελέτη των όστεολογικού ύλικού, άν τό δει κανείς από τό πρίσμα μιάς κοινωνιολογικής προσέγγισης, αλλά ό χώρος εδώ είναι περιορισμένος για να αναφερθούν όλες οι αξιόλογες αυτές διαπιστώσεις. Η λεπτομερής μελέτη των εύρημάτων που έγινε από τό γιαντρό - άνθρωπολόγο Μ. Φουντουλάκη, έδειξε ότι τα περισσότερα όστά έχουν βαθιές έγχαρδείς και όπες, πράγμα που έχει παρατηρηθεί και άλλοι (Θεσσαλία, Κρήτη) και φανερώνει κάποιο είδος τελετουργικής άνθρωποφαγίας ή άνθρωποθυσίας

πρίν από την ταφή (εικ. 13 α). Τό θέμα όμως αυτό άπαιτεί ιδιαίτερη ανακίνωση που πρόκειται να γίνει άλλοι. Άέζει να αναφέρουμε ότι οι ραμφόστομες πρόχοι,τά μόνωτα και δίωτα κύπελλα πρέπει να ήταν πολύτιμα αντίκειμενα, άφου συνήθως συνοδεύουν (8λ. πίνακα.εικ. 14) χάλκινες περόνες ή έγχειρίδια. Άντίθετα οι πήλινες φιάλες ταριάζουν στους φτωχούς τάφους, πράγμα που έχει παρατηρηθεί και στις Κυκλάδες, όπου στις πλούσιες ταφές συστηματικά άποφεύγουν τά άγγεα αυτά (Renfrew 1972). Έκτός από τον τάφο XVII όλοι οι άλλοι που έδωσαν χάλκινες περόνες ή έγχειρίδια (τ. XI, XV, XX, XXI) συνοδεύονταν από άρκετά άλλα κτερισματα και ίδιως από τά πολύτιμα άγγεα που αναφέραμε. .

Συμπεράσματα

Παρόλο που τό ύλικό των τελευταίων ανασκαφών της Μάνικας μελετάται, προκειμένου να δημοσιευτεί λεπτομερώς μαζί με τό παλιό ύλικό, μπορούμε να προχωρήσουμε σε όρισμένες διαπιστώσεις, μερικές από τις όποιες ίσως να έχουν προσωρινό χαρακτήρα, άφου εκτός των άλλων η περιοχή αυτή οικοδομείται με έντατικό ρυθμό και είναι θέσιο ότι τά κεραμικά και άρχιτεκτονικά εύρηματα της ΠΕ II θά πολλαπλασιαστούν σύντομα και θά δώσουν πολλά καινούργια στοιχεία. Είναι προφανές ότι ό ΠΕ οικισμός εκτός από τη χερσόνησο καταλαμβάνει εκτεταμένους χώρους της έπρας, από τη θάλασσα και μέχρι τον άμαξιτό Χαλκίδα - Ψα

χνών, μία συνολική έκταση περίπου 200-250 στρεμμάτων. Σε έκταση 6-7 εκταρίων φαίνεται ότι έκτείνονται τα ΠΕ κτήρια στον τομέα Ι. Κάποιος κενός χώρος σχηματίζεται πιθανώς μεταξύ του τομέα Ι και της χερσονήσου. Μεταξύ των σημείων 2, 3, 4 δεν πρέπει να παρεμβάλλεται κενός χώρος, αφού τα περισσότερα οικοπέδα δίνουν οικοδομικά και κεραμικά υλικά που φαίνεται στην επιφάνεια. Πρόκειται δηλαδή για ένα πολύ έκταταμένο οικοδομημένο χώρο, που τὰ όρια του προς ανατολάς και προς τὰ νότια δεν μπορούν ακόμα να καθοριστούν. Επίσης δεν είναι σαφές πού τελειώνει ο οικισμός και πού αρχίζει τὸ νεκροταφείο. Αυτή τη στιγμή ένας οικισμός ή καλύτερα μία πόλη 20-25 εκταρίων φαίνεται σάν κάτι άπιθανο γιά τὰ ἔλληγνικα δεδομένα και μόνο από τὴν "Ανατολή μάς είναι γνωστά τέτοιου είδους παραδείγματα (Chatal Hüyük 120 στρ., Kharaj Mesopotamias 400, Ur 600 στρ.). Ὡστόσο στὸν ἔλληγνικὸ χῶρο ἔχουν θρεθεί ἔκταταμένοι προϊστορικοί οικισμοί, ὅπως είναι τὸ Σέσκλο, ἡ Τούμπα Σερρών, ἡ Πρωτοελλαδικὴ Θῆβα με έκταση 102 στρεμμάτων (Ν. Κόνουλα, Ἡ προμικηναϊκὴ Θῆβα, 1981, 166), ἡ Λιθαρές Θηβῶν κ.ά. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι τὸ πράγμα θά ξεκαθαρίσει στὸ προσεχές μέλλον με τὴν ἀνασκαφὴ και ἄλλων οικόπεδων. Μπορεῖ πάντως νὰ κάνει κανεὶς τὴ σκέψη ὅτι στὸ διάστημα τῶν ἄρκτων ἑκατονταετιῶν, πού διήρκεσε ἡ ΠΕ ΙΙ, ἡ πόλη πιθανῶς κατελάμβανε διαφορετικὸ χῶρο.

Σήμερα εἰμαστε σὲ θέση νὰ πούμε ὅτι ὁ ΠΕ οικισμὸς τῆς Μάνικας εἶναι ἀπὸ τὸς μεγαλύτερους τοῦ ἔλληγνικὸυ χῶρου και μία τέτοια μεγάλη έκταση μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν πληθυσμιακὴ αὔθηση πού γενικά παρατηρεῖται στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (Schachermeyr 1976) και τὴ μεγάλη οικονομικὴ αὔθηση, πού ἀναμφισβήτητα πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο

και στὶς τεχνικὲς δραστηριότητες τῶν κατοίκων. Τὴ στροφή τῶν κατοίκων τοῦ οικισμοῦ σὲ ναυτικὲς, ἐμπορικὲς και τεχνικὲς ἀσχολίες μαρτυρεῖ και ἡ θέση τοῦ δίπλα σὴ θάλασσα και στὸ ἐπίκαιρο αὐτὸ σημεῖο τοῦ στενοῦ τοῦ Εὐρίπου. Ἐφ'ὅσον στὴν περιοχή τῆς σημερινῆς Χαλκίδας δὲν ἔχουμε παρὰ ἑλάχιστα προϊστορικὴ ἰχνη, ταίριαζει ἀπόλυτα ἡ ταύτιση τῆς Μάνικας με τὴν προϊστορικὴ πόλη τῆς Χαλκίδας. Πάντως ἡ θέση τοῦ οικισμοῦ μακριὰ ἀπὸ τὶς εὐφορες πεδιάδες τῶν Ψαχνῶν και τοῦ Ἀηλιαντίου πεδίου ἀποκλείει τὸν ἀποκλειστικὰ γεωργικὸ τοῦ χαρακτήρα, πού εἶναι φανερός γιά τὸς σύγχρονους οικισμοῦς τῆς Δοκοῦ, τοῦ Ράσαντα και Προδρόμου Ψαχνῶν, Καυκάλας Πολιτικῶν (Σαμῆων 1980), ὅπως και γι' αὐτοῦς πού εἰσχωροῦν στὸ ἑωτερικὸ (Πάλιουρας, Ἐφτακόνακα, Θεολόγος, Μακρυμᾶλλη). Ἡ εἰσαγωγὴ ὕψιανου σὲ μεγάλη κλίμακα και ἡ προμήθεια μετᾶλλων χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ τῆς ΠΕ ΙΙ και εἶναι δέβαιο ὅτι οἱ δραστηριότητες αὐτὲς δὲν γίνονται πιά σὲ ἐπίπεδο ἁπλῶν ἀνταλλαγῶν ἀπὸ πλάσια τῶν κοινοτικῶν διαδικασιῶν παραγωγῆς, ἀλλὰ ὀργανωμένα ἀπὸ κάποιες δομὲς ἐξουσίας, πού σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνονται (ἀνάκτορο Λέρνας, κεντρικὸ κτήριο Διμηνίου). Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ πόλη τῆς Μάνικας ἡ καλύτερα ἡ προϊστορικὴ Χαλκίδα, πρέπει νὰ ἐπαιζε ἡγεμονικὸ ρόλο στὴν περιοχή ἐλέγχοντας τὰ μέσα παραγωγῆς και τῶν ἄλλων μικρῶν προϊστορικῶν οικισμῶν. Τὰ εἰδικευμένα ἐργαστήρια τοῦ ὕψιανου εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ μὴν ἐξυπηρετοῦσαν μόνο τὶς ἀνάγκες τῶν ΠΕ οικισμῶν τῆς Εὐθροιας, ἀλλὰ νὰ ἦταν προμηθευτὲς ὀλόκληρης τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας (Βοιωτία, Φθιώτιδα ἴσως και Θεσσαλία). Οἱ μεγάλοι οικισμοὶ τῆς Βοιωτίας (Εὐθρῆνη, Ὀρχομενός, Λιθαρές, Θῆβα) εἶναι καθαρὰ ἀγροτικὸι χωρὶς τάσεις ἐξειδικεύσεως σὲ ναυτικὲς και ἐμπορικὲς ἀσχολίες

και οἱ ΠΕ οικισμοὶ τῆς θρωτικῆς ἀκτῆς (Γλύφα, Σαλαγνάς και ἄλλες 2-3 παραθαλάσσιες θέσεις ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Χαλκίδα) φαίνεται νὰ εἶχαν ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὴ Μάνικα.

Τὸ πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο με τὴν ἰδιουτιπία τοῦ και τὰ σπάνια εὐρήματα τοῦ δὲν φαίνεται μέχρι στιγμῆς νὰ καλύπτει ὅλες τὶς φάσεις τοῦ οικισμοῦ, πού ἔχει μία χρονικὴ διάρκεια πολλῶν ἑκατονταετιῶν, ἀπὸ τὴν ὀριμη φάση τῆς ΠΕ Ι μεχρι τὸ τέλος τῆς 3ης χιλιετίας. Ἐπίσης ἔχουμε καταλήξει ὅτι δὲν πρόκειται γιά συστάδες τάφων (Παπαβασιλείου 1910), ἀλλὰ γιά ἑνα ἐκταταμένο ὀργανωμένο νεκροταφεῖο. Πολλοὶ ἀπὸ τοῦς μέχρι σήμερα γνωστοῦς τάφους ἀνήκουν στὴν ΠΕ ΙΙ και οἱ ὑπόλοιποι σὲ προχωρημένο τμήμα τῆς περιόδου, πού ἄλλοῦ ἔχει καθιερωθεῖ νὰ ὀνομάζεται ΠΕ ΙΙΙ. Ἡ τὴν χρονολογικὴ διαφορά τῶν τάφων εἶχε ἀντιληφθεῖ ὁ Παπαβασιλείου (1910, 19). Πιστεύουμε ὅτι ἡ συμβατικὴ ΠΕ ΙΙΙ χαρακτηρίζεῖ μόνο ὀρισμένες περιοχές τοῦ ἔλληγνικὸυ χῶρου πού δὲν πηγαινε ἀναγκαστικὰ παντοῦ. Ἡ γνώμη μας εἶναι ὅτι στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Εὐθροιας εἶναι καλύτερα νὰ μιλάμε γιά ὀριμη φάση τῆς ΠΕ ΙΙ παρά γιά μία νέα περίοδο, πού ἔχει καθιερωθεῖ κυρίως ἀπὸ μερικὸς νέους τύπους στὴν κεραμικῆ.

Τὰ κτήρια πού ἔχουν ἀνασκαφεῖ μέχρι σήμερα θεωροῦνται σύγχρονα με πολλοῦς ἀπὸ τοῦς τάφους. Ἡ ἀπουσία τῶν κυκλαδικῶν και ἀνατολικῶν τύπων ἀπὸ τὸν οικισμὸ καθὼς και ἡ σχετικὴ ἀπουσία στοῦς τάφους χαρακτηριστικῶν ΠΕ τύπων μπορεῖ νὰ μὴ σημαίνει τίποτα, ἀλλὰ ἐξηγεῖται και ἀπὸ κάποιο ταρικό ἔθιμο, σύμφωνα με τὸ ὅποιο τὰ καθημερινὰ οικιακὰ σκεῦη δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ μπαίνουν στοῦς τάφους, ἄν και τὰ μόνυτα κύπελλα και οἱ πῆλινες φιάλες και σπάνια οἱ ραμφόστομες πρόχοι εἶναι ἀγγεῖα πού βρίσκονται σὲ κτήρια.

7. Χαρακτηριστικὸ σχῆμα ἄγγειο: ραμφόστομη πρόχος

8a. Σπάνιος τύπος ἄγγειο: φλασκοειδές. 8. Ραμφόστομη πρόχος

9. Ἀνατολικὸς τύπος ἄγγειο: μόνιμο κύπελλο

Στίς Κυκλάδες πάντως (Doumas 1977, 62) έχει παρατηρηθεί ότι τα κτερίσματα των τάφων είχαν χρησιμοποιηθεί πριν μπουίν στους τάφους. Πιθανώς τα εισαγμένα πήλινα ή μαρμάρινα αγγεία που βρίσκονται στους τάφους να είχαν πάρει κάποια αποκλειστικά ταφική χρήση στη Μάνικα. Μπορεί στους χρόνους αυτούς να έχει δημιουργηθεί μία αύστηρη έθιμοτυπία στην ταφή, που δεν είναι πολύ φανερή στη νεολιθική περίοδο. Τό χαρακτηριστικό του νεκροταφείου της Μάνικας, όπως παρουσιάζεται σήμερα, είναι ότι ένα μεγάλο μέρος από τα κτερίσματα των τάφων φαίνονται εισαγμένα. Άν η καθαρά ανατολική καταγωγή μερικών απ' αυτά είναι κάπως άβέβαιη, αφού οι ίδιοι τύποι (ραμφόστομοι πρόχοι, μόνωτα κύπελλα) βρίσκονται σε διάφορα σημεία της Ανατολίας και του Αιγαίου, ή κυκλαδική προέλευση άλλων είναι απόλυτα βεβαιωμένη. Μέχρι στιγμής τα περισσότερα κυκλαδικά αντικείμενα, από τους τάφους που σκάφτηκαν τελευταία κι απ' αυτούς του Παπαβασιλείου, δείχνουν να άνηκουν στη φάση Κέρος - Σύρος και συγκεκριμένα στην ομάδα Σύρος (Syros Group). Άξίζει να αναφέρουμε ότι οι ίδιοι τύποι με αυτούς της Μάνικας (κυλινδρικές ή αχινόσχημες πυξίδες, άπλές ή με έγχωράξεις, μαρμάρινα αγγεία, χρωματοθήκες) έχουν βρεθεί στο μεγάλο ΠΚ νεκροταφείο της Χαλανδριανής Σύρος και χαρακτηρίζουν τό πρώιμο τμήμα της ΠΚ II φάσης. Άντίθετα τό μόνωτο κύπελλο (one-handle Cup) είναι τυπικό της ομάδας Καστρί (Kastri Group), που άποτελεί τό ώριμο τμήμα της φάσης Κέρος - Σύρος και άντιστοιχεί με την Τροία IV.

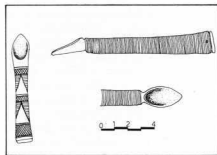
Πέρα απ' αυτό όμως ή σημασία των ΠΕ τάφων της Μάνικας είναι μεγάλη, γιατί, εκτός από τα προβλήματα που θέτει, τοποθετεί σε άλλο επίπεδο την έρευνα της πρώιμης εποχής του χαλκού στην Εύβοια και γενικά στον έλλαδικό χώρο. Κατ' άρχα ή Μάνικα δεν μπορεί να θεωρείται πιά σαν ένα «μοντέλο» πρωτοκυκλαδικού οικισμού, όπως αυτό του Άγ. Κοσμά (Mylonas 1959), του Μαραθώνα, της Άγ. Φωτιάς Σητείας (Ντούμας 1976, 77). Η θεωρία αυτή είναι άσθηρικτη, αφού δεν βασίζονται σε άνασκαφικά πορίσματα παρά μόνο στα εύρηματα των τάφων του Παπαβασιλείου. Δεν πιστεύουμε όμως ότι υπάρχουν πρότυπα και καλούπια την πρώιμη εποχή του χαλκού στο Αίγαιο. Ο γνωστός Κυκλαδική - Frühhelladisch Mischkultur της Άττικής (Schachermeyr 1954)

10. Στρογγυλή αχινόσχημη πυξίδα με πάμα. Κυκλαδικά σχήματα.

11. Δίωτο κύπελλο, σπάνιο σχήμα αγγείου

12. Τρεις άστεινες χρωματοθήκες

13. Άνθρώπινο κόκκαλο μ' έντονα σημάδια από κορτερό εργαλείο

στών όποιο ο Θεοχάρης (1959, 301) είχε ένταξει και τή Μάνικα, άφου πίστευε ότι ο πολιτισμός των βόρειων Κυκλάδων, τής Άττικής και τής Εύβοιας είναι όμοιομορφος, δέν φαίνεται επίσης να είναι κάτι άπλό. Ό Renfrew (1972, 538) θεωρεί περιεργό αυτόν τόν Mischkultur, τόν όποιο συνθέτουν έλλαδικά, κυκλαδικά και ανατολικά στοιχεία.

Άπο τά μέχρι τώρα άνασκαφικά πορίσματα προκύπτει ότι ένas άκμαίος έλλαδικός πολιτισμός με υπόβαθρο τόν επίσης άκμαίο πολιτισμό τής TN τής Εύβοιας (Σάμψων, 1981, 129) δημιουργεί άνοιγματα στό Αίγαιο και στην Άνατολή, πού δέν πρέπει να έρμηνευτούν με έξωθεν επεμβάσεις, μετακινήσεις πληθυσμών και λοιπά, άλλα με πνεύμα μιάς ουσιαστικής προσέγγισης τών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών τής εποχής. Ήδη τό άνοιγμα στό Αίγαιο έχει άρχισει από τήν τέταρτη χιλιετία (TN I-II), κατά τήν όποία στόν αιγαιακό χώρο (ΒΔ και ΝΔ Άνατολία, Δωδεκάνησα, Κυκλάδες, ΒΑ Αίγαιο) άλλα και στην Άττική - Εύβοια διαμορφώνεται ένas ένισάος αιγαιακός πολιτισμός (Aegean Culture) με άρκετές όμοις τοπικές ιδιομορφίες. Μία πτυχή του αποτελεί ο πολιτισμός Άττικής - Κεφάλας (Renfrew 1972, 68), πού μετά τά σημαντικά νεολιθικά εγρήματα τής Εύβοιας μπορεί να όνομαστει Attic - Kephala - Euboea Culture (Σάμψων 1981, 128). Είναι έπόμενο τή φυσική συνέχεια του να άποτελεί ο πρωτοελλαδικός πολιτισμός τής Εύβοιας με τάσεις επέκτασης προς τήν Άττική και τό βόρειο μέρος τών Κυκλάδων, σέ μικρότερη όμοι κλίμακα άπό, ό,τι στην Τελική Νεολιθική.

Βιβλιογραφία

- BERNABO - BREA 1964. Poliochii II, Citta Preistorica nell' Isola di Lemnos.
BLEGEN C. 1951. Troy II, Princeton.
ΔΑΒΑΡΑΣ Κ. 1971. «Πρωτομινωικοί νεοκραταιϊσμοί Άγιας Φωτιάς Σπείτας», ΑΑΑ 1971, 392.
GIMBUTAS M. 1970. Indo - European and Indo - Europeans.
HOLMBERG E. 1978. «Some note on the Immigration of Indo - Europeans into Greece during the early Bronze Age», Opus. Ath. 1978, 9.
ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ 1970. Άρχ. Δελτίον 1970, 48 - 51.
ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ. 1969. «Έκ τής προϊστορίας Εύβοιας και Σκύρου», Άρχ. Εύβοϊκών Μελετών 1969, 279.
LEVI D. 1965 - 66. «La Campagne 1962 - 63 à Iasos», Annuario 1965 - 66.
MYLONAS G. 1959. Aghios Kosmas. An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica, 1959.
ΝΤΟΥΜΑΣ Χ. 1968. The N.P. Goulandris Collection of Early Cycladic Art, 1968.
ΝΤΟΥΜΑΣ Χ. 1976. «Προϊστορικοί Κυκλαδικοί ασήν Κρήτη», ΑΑΑ 1976, 69.
ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1910. Περί τών εν Εύβοια αρχαίων τάφων.
Phylacopi 1904. Excavations at Phylacopi in Melos, 1904.
RENFREW C. 1972. The Emergence of Civilization.
ΣΑΜΨΩΝ Α. 1973 - 74. Άρχαιολ. Δελτίον 1973 - 74 Χρονικά, 491.
ΣΑΜΨΩΝ Α. 1976. Συμβολή στην τοπογραφία τής αρχαίας Χαλκίδος.
ΣΑΜΨΩΝ Α. 1980. «Προϊστορικοί οικισμοί και θέσεις στην Εύβοια», Άρχ. Ευθ. Μελετών ΚΓ', 91.
ΣΑΜΨΩΝ Α. 1981. 'Η Νεολιθική και η Πρωτοελλαδική Ι στην Εύβοια.
SCHACHERMEYR F. 1954. «Präh. Kult. Griech», 1441. λαξ PAULY - WISSOWA.
SCHACHERMEYR F. 1976. Die Ägäische Frühzeit. Die Vormykischen Perioden I.
ΤΣΟΥΝΤΑΣ Χ. 1998. «Κυκλαδικά», Άρχ. Έτηρ. 1898.
ΤΣΟΥΝΤΑΣ Χ. 1899. «Κυκλαδικά», Άρχ. Έτηρ. 1899.
WELTER G. 1938. Aigina.
ZERVOS CH. 1957. L' Art de Cyclades.

Manika: Settlement and Cemetery of the Early Helladic Period.

For many years it has commonly been accepted that the prehistoric settlement of Manika occupied the entire homonymous peninsula, five kilometers north of Chalkis at Euboea. A part of the settlement's cemetery was excavated in 1904, but, until recently, the location of the settlement itself had not been identified. The excavations of 1982 carried far from the peninsula on three distant spots (see map) have uncovered well preserved Early Helladic buildings (at a depth of 0,20m), private dwellings and a workshop (2). The surface prospection in the excavated areas also located buildings of the same period and thus the existence, of an Early Bronze Age town extending on at least 200 - 250 acres beyond the peninsula was proved. The expansion of the town has probably been due to the maritime, commercial and technical activities of its inhabitants. Furthermore, 21 vaulted tombs have been recently excavated in the area. They were carved in the hard rock and are similar to the tombs excavated in 1904. The cemetery of Manika is quite expanded and can be dated in the early part of Early Helladic II and also in the last part of the Early Helladic III period. The tombs are water-tight and display human skeletons in crosslegged position and a number of burial offerings, most of them originating from the Cyclades and the East. They are imported vessels, products of exchange in the Aegean area. The tombs of the rich people are distinguished from those of the poor by their construction and the quality of offerings they contain.

Most of the vessels found in the tombs are absent from the settlement. This can be either incidental or due to the burial customs dictating that only precious, imported vessels could serve as offerings. However, the tombs are monumental and prove, in their way, the prosperity of the inhabitants of the settlement that was booming during the Early Helladic II period.

The helladic character of the settlement and the cemetery of Manika is clear although the relations with the Aegean and the East are obvious. After the recent archaeological finds the theory that Manika could have been a cycladic colony no longer seems to be correct. Manika was an important settlement through which bronze and obsidian were imported to Euboea, Boeotia and probably to Thessaly. The neolithic settlements of Euboea have already started communicating with the aegean area since the 4th millennium B.C. The civilization of Euboea in the Early Helladic II period can be considered as the successor of the culture of Attica - Euboea - Kephala, a part of the wide aegean civilization of the last neolithic age.

14. Πινακας σύγκρισης υλικού τών 21 τάφων

ΤΑΦΟΣ	Π Η Λ Ι Ν Α				Λ Ι Ο Ϊ Ν Α		ΒΕΛΙΚΙΝΑ	Δ Ι Α Φ Ο Ρ Α	
	☉	☽	☼	☿	☿	☿	☿	☿	☿
I							1		
II									15
III									3
IV	1							1	
V			1						
VI									1
VII						1			1
VIII	1								
IX									
X	1			1	1				5
XI	2		1			1	1	1	2
XII		2	1	2					1
XIII									
XIV									
XV			1						
XVI	1								1
XVII								1	
XVIII									
XIX		1	3	3	1				
XX	1	2	3	3		1		1	
XXI			3	1	1	1		3	1